

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-117-6-35>

ХУДОЖНЬО-СТИЛІСТИЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОНЧАРСТВА СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Кулініч Л. О.

*старший викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

В історії українського декоративного мистецтва одним із найприкметніших явищ є народне гончарство. Серед численних гончарних осередків Середньої Наддніпрянщини викликають наукове зацікавлення окремі малодосліджені осередки Чигиринщини та Кременчуччини – Цвітна, Пастирське та Павлівка. Ці осередки активно діяли і були добре відомі у ХІХ – на початку ХХ століть, але, на жаль, недостатньо досліджувалися і тривалий час лише побіжно згадувалися в наукових публікаціях. Вагомий внесок у дослідження гончарства регіону здійснили в середині ХХ століття Ю. Лащук, Л. Данченко; окремі аспекти висвітлено в наукових працях Г. Івашків, Р. Мотиль, М. Корнієнко, Л. Кулініч.

Досліджувані території були здавна заселені. Ще у 1898 – 1899-х роках проводив розкопки Пастирського і Мотронинського (поблизу Цвітної) городищ скіфських часів відомий археолог Вікентій Хвойка. Дослідник зробив висновки, що, територія скіфів-кочовиків лежала південніше Середнього Придніпров'я. Натомість пам'ятки Середнього Придніпров'я, передусім великі городища, не могли належати скіфам-кочовикам, оскільки кочове войовниче населення не мало потреби в міцно побудованих житлах та добре укріплених городищах. Отже, в городищах, вважав він, мешкало інше населення скіфського часу – місцеве землеробське. За призначенням городища мали не лише оборонний характер. Наявність жител, господарських припасів, численних поховань, вказувало на тривалість проживання на території городищ та навколо них значної кількості населення [5, с. 52-53]. Пастирське (Галущенське) городище – це городище із шарами скіфського (7 – 3 ст. до н.е.) та ранньосередньовічного (остання чверть 7 – середина 8 ст.) часу, розташоване на межі Кіровоградської та Черкаської областей, у Смілянському р-ні Черкаської обл., за 3 км на

захід від с. Пастирське. Розкопки городища було продовжено в 1930-ті, 1940-ві та 1990-ті роки ХХ століття С. Коршенком, І. Фабриціус, М. Брайчевським і О. Приходнюком. Досліджено ранньосередньовічні житлові та господарські споруди. Знахідки свідчать, що на Пастирському городищі мешкали високопрофесійні ремісники. Ними виготовлявся високоякісний гончарний посуд із лощеною орнаментованою поверхнею [4, с. 87]. На південь від села Пастирського, в лісі розташоване ще одне, Шарпінське городище скіфського часу (6 – 5 ст. до н. е.), яке також досліджувалося В.Хвойкою у 1898 році. Потім, у 1939–1940, 1945–1947, 1949 роках, розкопки проводилися Тясминською археологічною експедицією. На території городища знайдені рештки датованою 6 ст. до н.е. землянки з слідами вогнища та зтілливими рештками хлібного печива, відбитки зерна, зольники епохи бронзи, кам'яні сокири та молотки, бронзові наконечники стріл, кістяні шила, кістяні лошила для обробки шкіри, прясла з випаленої глини, лощений посуд місцевого виробництва з орнаментом тощо. Це свідчить, що 6 – 5 ст. до н.е. тут проживало осіле землеробсько-скотарське населення, яке займалося також мисливством і ремеслом. Знайдена грецька кераміка свідчить про торгівельні зв'язки місцевого населення з античними містами Причорномор'я [2, с. 4-5]. В заповненнях напівземлянок було знайдено зразки ліпного та гончарного посуду черняхівського типу. Ліпний посуд здебільшого був представлений горщиками з відігнутими назовні вінцями. Серед гончарного посуду було знайдено чорнолощені глечики з туловом біконічної форми, та горщики «пастирського типу» – опуклобок, з відігнутими назовні вінцями, прикрашені лінійним та хвилястим орнаментом, а також вертикальними пролощеними лініями [1]. Порівняння археологічних зразків та гончарних виробів ХІХ – ХХ століть Пастирського гончарного осередку надає можливість визначити цілу низку подібних ознак як щодо технологічних аспектів, так і стосовно особливостей форми і декору. Протягом тривалого часу залишалися архаїчними ритовані візерунки на виробках, а також і самі гончарні форми. Таку подібність можна простежити в пропорціях та обрисах силуетів глечиків, формі загнутих всередину вінець (особливо у макітер) тощо. Дослідник народної кераміки Черкащини М. Корнієнко зазначає, що «в Пастирському вдалося знайти друшлак, що є присуті великою мискою з дірочками в денці. Друшлак має архаїчну ребристу форму, характерну для аналогічного посуду регіону попередніх часів. Злам профілю посередині висоти посуду, вінчики загнуті всередину» [3, с. 69]. Опосередкованим свідченням про напручуд дбайливе збереження пастирськими майстрами традиційної

архаїчної форми виробів є спогади, які ще збереглися у місцевих жителів, про окремі випадки продажу відмитих старих викопаних предметів в якості нових. Технологія виготовлення чорнолощеної кераміки в Пастирському була також традиційною [7]. Пастирський посуд користувався значним попитом у жителів навколишніх поселень. Щоп'ятниці в центрі села Пастирського працював ринок, на який сходилися та з'їжджалися жителі навколишніх сіл купувати саме пастирські горщики. Торгувати до Пастирського приїжджали гончарі і з інших осередків Чигиринщини, Київщини, Полтавщини. На такі базари привозили свої вироби і гончарі з Цвітної і Павлівки. Цвітнянський та павлівський гончарний посуд, на відміну від пастирського димленого, був простий, полив'яний та розписаний підполив'яним розписом. Вироби були дещо подібні за кольором, оскільки глина в обох осередках використовувалася біло-жовтувата (після випалу). Через особливий мінеральний склад глини, политий прозорою свинцевою поливою виріб, після випалу набував жовтого кольору. Щодо форм посуду – глечики в обох осередках робили гарних пропорцій, яйцеподібним овальним корпусом, з досить вузькою шийкою. Відмінність полягала у формі шийки і вінець. У павлівських глеків, як правило, шийка мала муфтоподібне потовщення і виділялася рельєфним пружком. Цвітнянські ж глеки найчастіше мали плавний перехід між корпусом і шийкою. Хоча давніші зразки цвітнянського полив'яного посуду теж вирізнялися таким муфтоподібним розширенням шийки, проте не мали пружка, але мали відігнуті назовні вінця з горизонтальною полочкою. Такі гончарні форми дослідники пов'язують з наслідуванням давніх цехових зразків. Не розписані полив'яні вироби в Цвітній декорували, за давньою традицією, ритованими прямими та хвилястими лініями. Павлівські вироби прикрашали рослинним ангобним візерунком – гілочкою з квітами або виноградом, що вився по плічках посудини, і обливали прозорою поливою [3, с. 109, 111]. Розписи цвітнянського посуду були дещо більше впорядковані композиційно в мотиви «віночок», «дерево життя» тощо. Найчастіше використовували такі елементи як «ромашка», «горошок», «листочок», «виноград».

Стислий огляд художніх та технологічних особливостей гончарства Пастирського, Цвітної, Павлівки свідчить про дбайливе збереження народними майстрами традиційних, навіть архаїчних рис у формотворенні та декорі виробів. Проте, щодо способів передачі, наслідування гончарних традицій між культурами, настільки рознесеними в часі, постає багато інших питань. Традиційне гончарство в кожному з названих осередків було самобутнім, з усталеними системами

формотворення й оздоблення виробів, водночас мали і окремі спільні риси, що характеризують регіон в цілому. Традиційне народне гончарство Цвітної, Пастирського та Павлівки, як і інші, мало-відомі нині гончарні осередки Середньої Наддніпрянщини потребують докладнішого і системного вивчення.

Література:

1. Брайчевский М. Ю. Отчет о работе раннеславянской экспедиции ИА АН УССР в 1955 г. (Пастырское городище). НА ИА НАН Украины. 1955/10а. Ф. е. № 2686–2692. С. 31–34.
2. Голуб О.Д. Історія села Пастирського Смілянського району Черкаської області. Науково-популярний історичний нарис: рукопис. 60 с.
3. Данченко Л. С. Народна кераміка Наддніпрянщини. Київ, 1968. 143 с.
4. Енциклопедія історії України: в 10 т. / за ред. В.А.Смолій. Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8. 520 с.
5. Колеснікова В.А. Сторінки життя Вікентія Хвойки. Київ, 2008. 76 с.
6. Корнієнко М.П. Кераміка Черкащини (Чорнолощена кераміка з фондів Черкаського обласного краєзнавчого музею). *Красзнавець Черкащини* / упорядники: В.А. Гончаренко, М.Ф. Пономаренко, П.П. Соса. Черкаси, 1992. Вип. 3. С. 62–69.
7. Кулініч Л.О. Гончарство у ракурсі підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»* / ред. кол.: В.В. Радул, В.А. Кушнір та ін. Кіровоград, 2015. Випуск 139. С. 183–187.